

Marchwiński, Roman

"Warmia i Mazury w rozwoju
dziejowym (1466-1939). Mapy
historyczne", Olsztyn 1969 :
[recenzja]

Komunikaty Mazursko-Warmińskie nr 4, 653-655

1969

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

im Bereiche der Unierten Evangelischen Kirche in Polen, Poznań 1934 i 1939. Autor zapewne uwzględnił przynajmniej część z wyżej wymienionych wykazów, niemniej winien je przytoczyć w swym wykazie źródeł, gdzie znajdują się niektóre publikacje o charakterze drobnych przyczynków.

Zapewne nieuwzględnienie przezeń przynajmniej początkowych wydań „Nachweisung aller evangelischen Kirchen und Geistlichen der Provinz Preussen” spowodowało w książce Moellera liczne omyłki. Dla przykładu podaje fragment wykazu proboszczów w Elku (s. 89): „Krieger. Friedr. Thimot. 1820—1837; Skrodzki Heinrich 1837—1849; Jablonowski Samuel 1849—1866”. W rzeczywistości H. Skrodzki nigdy nie był w Elku proboszczem, lecz tylko drugim kaznodzieją, natomiast F. T. Krieger był proboszczem od 1820 do 1845, a po nim zaraz został proboszczem S. Jablonowski i to w 1845, a nie w 1849 r., przy czym ten ostatni nie był nigdy drugim kaznodzieją w Elku, choć autor podaje go na tym stanowisku w latach 1845—1849 (s. 90). Natomiast był on kapłanem w więzieniu w Wystruci w latach 1836—1845 (autor na s. 57 umieszcza go tam również, nie podając jednak początkowej daty objęcia przezeń tego stanowiska, tylko końcową). Wreszcie M. G. Gryczewski był w Elku drugim kaznodzieją od 1801, a nie od 1821 r. Podobnych błędów znajduje się u Moellera znacznie więcej, na co należy zwrócić uwagę przy posługiwaniu się tą książką.

Władysław Chojnacki

Warmia i Mazury w rozwoju dziejowym (1466—1939). Mapy historyczne, Olsztyn 1969, (Ośrodek Badań Naukowych im. W. Kętrzyńskiego w Olsztynie), ss. 19 + 7 map. — Biblioteka Olsztyńska, nr 3.

Podjęta w 1968 r. przez Ośrodek Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego w Olsztynie nowa seria wydawnicza pod nazwą „Biblioteka Olsztyńska”, wzbogaciła się o kolejną interesującą pozycję, jaką jest niewątpliwie omawiana publikacja. W polskiej literaturze historyczno-geograficznej niewiele prac poświęcono Warmii i Mazurom, zwłaszcza w ujęciu syntetycznym. „Mapy historyczne” z całą pewnością można zaliczyć do tych ostatnich nielicznych wyjątków.

Publikacja stanowi skróconą mutację wydanej wcześniej książki Tadeusza Cieślaka na temat podziałów administracyjnych Pomorza Wschodniego w XIX i XX wieku¹. Składa się z krótkiego wstępu, 7 map i tyłu komentarzy. Mapy opracował Gustaw Leyding, a wstęp i objaśnienia do map, Janusz Jasiński. Zawarte w publikacji mapy treścią niczym nie odbiegają od dołączonych do książki T. Cieślaka. Różnią się tylko formą wydania; gdy poprzednio wszystkie mapy były na jednym arkuszu, obecnie każda mapa w wyniku pocięcia arkusza stanowi osobną całość i jest wklejona przy odpowiednim komentarzu. Takie rozwiązanie wydawnicze uczyniło omawianą publikację bardzo czytelną. Poszczególne wklejone mapy wraz z przyległymi do nich objaśnieniami łatwe są bowiem do opanowania wzrokowo. Objaśnienia do map, stanowiące ich „historyczne legendy”, opracowano wiernie na podstawie wspomnianej książki T. Cieślaka. Jednak przy opracowywaniu komentarza do mapy pierwszej, obejmującej lata 1466—1772 autor objaśnień wybiegł poza ramy chronologiczne książki T. Cieślaka, wnosząc tym samym własny wkład autorski.

Tytuł publikacji niezbyt trafnie oddaje jej zawartość. Mapy oraz właściwe

¹ T. Cieślak, *Pomorze Wschodnie w XIX i XX wieku ze specjalnym uwzględnieniem podziałów administracyjnych*, Olsztyn 1966.

im komentarze bowiem nie dotyczą tylko samych Mazur i Warmii, lecz odnoszą się również do terytoriów przyległych. Właściwie publikacja dotyczy terytorium całych dawnych Prus Książęcych i Prus Królewskich oraz północno-wschodniej Wielkopolski razem z Kujawami. Wprawdzie wstęp szerzej wyjaśnia zakres terytorialny publikacji, tym niemniej tytuł winien być sprecyzowany zgodnie z jej zawartością. Wydaje się, że bardziej odpowiadałoby zawartości publikacji użycie pojęcia „Pomorze Wschodnie”, jak przyjmuje T. Cieślak, chociaż pojęcie to w terminologii historyczno-geograficznej budzi zrozumiałe zastrzeżenia². Dla ścisłości trzeba dodać, że poszczególne mapy obejmują nieco różne terytoria. Tak więc mapa pierwsza przedstawia jednostki podziałów administracyjnych Prus Książęcych i Prus Królewskich wraz z Warmią biskupią w okresie od II pokoju toruńskiego (1466) do I rozbioru Rzeczypospolitej (1772). Mapa druga obrazuje podziały administracyjne, jakie miały miejsce w latach 1772—1807 na ziemiach zwanych wówczas Prusami Wschodnimi, Prusami Zachodnimi (razem z okręgiem nadnoteckim) i Prusami Nowowschodnimi. Trzecia z kolei mapa przedstawia jednostki administracyjne Prus Wschodnich i Prus Zachodnich oraz Wolnego Miasta Gdańska w dobie wojen napoleońskich i czasach istnienia Księstwa Warszawskiego, tj. w latach 1807—1815. Następna mapa uwzględnia podziały administracyjne prowincji Prusy Zachodnie i Prusy Wschodnie po kongresie wiedeńskim (1815) do 1824 roku. Podziały administracyjne w okresie jedności administracyjnej Prus Zachodnich i Prus Wschodnich w obrębie jednej prowincji pod nazwą Prusy (lata 1824—1878) przedstawia mapa piąta. Mapa szósta obrazuje podziały administracyjne oddzielnych już prowincji Prusy Zachodnie i Prusy Wschodnie w latach 1905—1920. Ostatnia mapa dotyczy podziałów administracyjnych, jakie zaistniały po odbudowie państwa polskiego w 1918 r. i po plebiscycie 1920 r., i pokazuje jednostki podziałów administracyjnych pozostałych przy państwie niemieckim Prus Wschodnich oraz prowincji „Pogranicze Poznańskie — Prusy Zachodnie” (Grenzmark Posen-Westpreussen), Wolnego Miasta Gdańska i polskiego województwa pomorskiego wraz ze zmianami w podziałach administracyjnych tegoż województwa, jakie nastąpiły w 1937 roku.

Wszystkie mapy opracowano i wykonano dość starannie. Szkoda tylko, że poza mapą pierwszą w skali 1 : 1 500 000, pozostałe mapy są w bardzo małej podziałce, bo 1 : 3 500 000. Tak mała podziałka zaciera poniekąd czytelność map, która jest przecież nieodzowna jeśli „Mapy historyczne” mają „służyć w nauczaniu historii Mazur i Warmii, a także Pomorza Gdańskiego” (s. 5). Z innych uwag krytycznych, jakie nasuwają się przy przeglądzie map, należy zauważyć nie ujednoczenie ich nazewnictwo — dla przykładu na mapie czwartej jest Człuchowo, a na pozostałych Człuchów, oraz brak konsekwencji w rozdzielaniu granic jednostek podziału administracyjnego w wypadku, kiedy granice te biegną rzeką, co powoduje na mapie pierwszej mylne połączenie województwa brzesko-kujawskiego z ziemią dobrzyńską, czy województwa płockiego z województwem rawskim. Wydaje się również, że chyba słuszniesze byłoby podanie wielkości podziałki dla map 2—7 przy każdej mapie lub ostatecznie przy mapie drugiej, a nie bez zaznaczenia przy mapie czwartej.

Komentarze do map w zwięzły sposób uzupełniają legendy poszczególnych map kreśląc w ujęciu terytorialnym i chronologicznym zmiany w podziałach administracyjnych oraz ich stan statyczny w danym okresie. Idąc śladami książki T. Cieślaka autor komentarza podał także krótkie trafne charakterystyki osób

² Zob. na ten temat uwagi A. Tomczaka w recenzji cytowanej pracy T. Cieślaka — *Zapiski Historyczne*, t. 34, 1969, z. 3.

stojących na czele urzędów, które kierowały podległymi jednostkami administracyjnymi, jak chociażby wybitnego przedstawiciela pruskiej administracji Teodora von Schöna. Ostatni moment godny jest podkreślenia. Do komentarzy zakradło się jednak kilka nieścisłości. Przede wszystkim nie jest zgodne z prawdą stwierdzenie, że trzy województwa Prus Królewskich (chełmińskie, malborskie i pomorskie) „dzieliły się na mniejsze jednostki administracyjne — starostwa” (s. 7), albowiem podobnie jak i na innych ziemiach Rzeczypospolitej jednostkami administracyjnymi niższego rzędu były powiaty. Starostwa w Prusach Królewskich (w zasadzie nie-grodowe), tak samo jak na obszarze całej Rzeczypospolitej, były jedynie zwykłymi tenutami, królewszczyznami, które nie spełniały żadnej roli administracyjnej. W celu tylko uzupełnienia, największe z województw pruskich, województwo pomorskie dzieliło się na 8 powiatów: człuchowski, gdański, mirachowski, nowski, pucki, świecki, tczewski i Tucholski; województwo chełmińskie natomiast na 2 powiaty: chełmiński i Michałowski. Na powiaty nie było podzielone tylko najmniejsze województwo pruskie i zarazem jedno z najmniejszych w Rzeczypospolitej, mianowicie województwo malborskie, a to ze względu na swoje małe terytorium. Mapa pierwsza w treści i legendzie przedstawia też podziały województw pruskich na powiaty, a nie starostwa. W komentarzu do mapy pierwszej należało nadmienić także o znacznych posiadłościach trzech wielkich miast pruskich: Gdańska, Elbląga i Torunia, których to posiadłości stanowiły w istocie rzeczy samodzielne jednostki administracyjne, chociaż formalnie zaliczane były do poszczególnych województw (Gdańsk — woj. pomorskie, Elbląg — woj. malborskie, Toruń — woj. chełmińskie). Poza tym pominięto w komentarzu i nie zaznaczono na mapie faktycznie niezależnego obszernego terytorium biskupa chełmińskiego, położonego w obrębie województwa chełmińskiego. W komentarzu do mapy drugiej sformułowa- niem, że po I rozbiore Polski „państwo pruskie zajęło Prusy Królewskie z Warmią (ale bez Gdańska i Torunia) i tzw. okręg nadnotecki” (s. 9) zasugerowano mylny fakt istnienia w czasach Rzeczypospolitej jednostki administracyjnej o nazwie: okręg nadnotecki. W równorzędnym znaczeniu historycznym obok pojęcia Prusy Królewskie i Warmia, zamiast okręg nadnotecki, lepiej było napisać — północno-wschodnią część województw wielkopolskich (ściślej — powiat nakielski i północna część powiatu kcyńskiego województwa gnieźnieńskiego oraz powiat wałecki i północna część powiatu poznańskiego województwa poznańskiego) oraz prawie całe kujawskie województwo inowrocławskie i północne skrawki województwa brzesko-kujawskiego. Trzeba pamiętać, że nazwa okręg nadnotecki (*Netzebezirk*) była wymysłem administracji pruskiej po roku 1772. I tak ją zresztą słusznie rozumie autor objaśnień w komentarzu do mapy trzeciej (s. 11).

Ogólnie biorąc omawiana publikacja jest cenną pozycją w literaturze historyczno-geograficznej traktującej o Warmii i Mazurach, a właściwie północno-wschodnich ziemiach polskich będących niegdyś we władaniu państwa pruskiego. Ze względu na swoją dużą komunikatywność wynikającą z trafnego połączenia map i umiejętnych ich objaśnień publikacja odda zapewne spore usługi miłośnikom historii ziem pomorskich. Nakład tej cennej publikacji, która ukazała się w liczbie 1000 egz., jest jednak chyba zbyt mały; by zaspokoił wszystkich zainteresowanych.

W końcu trzeba podkreślić bardzo staranną i udaną szatę graficzną *Map historycznych*, co jest zasługą Bohdana Łukaszewicza. Na szczególną uwagę zasługuje piękna okładka, na której reprodukowano znaczny fragment mapy Kaspra Hennebergera „Prussia” z 1576 r. oraz pomysłowo wykonana banderola z nadrukowanym tytułem publikacji i notką informacyjno-bibliograficzną.